

Egyetemi füzetek 45

A dialógus formái a magyar régiségben

A dialógus formái a magyar régiségben

**Szerkesztette
Farmati Anna
Gábor Csilla**

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2021

A kiadvány megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

© Szerzők; Bolyai Társaság

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár

Felelős kiadó: Rancz Mónika

Korrektúra: Szabó Beáta

Számítógépes tördelés: Metaforma Kft., Kolozsvár

Borítóterv: Makkai Bence

Nyomdai munkálatok: GPO Graphics, Kolozsvár

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

A dialógus formái a magyar régiségben / szerkesztette: Farmati Anna,

Gábor Csilla. - Cluj-Napoca : Egyetemi Műhely Kiadó, 2021

ISBN 978-606-8886-43-5

I. Farmati, Anna (ed.)

II. Gábor, Csilla (ed.)

2

Egyetemi Műhely Kiadó

Bolyai Társaság – Kolozsvár

Igazgató: Veress Károly

Felelős kiadó: Rancz Mónika

400604 Cluj-Napoca

B-dul 21 Decembrie 1989 nr. 116

Tel.: 0264-591582

E-mail: egyetemimuhely@gmail.com

<https://www.bolyait.ro/egyetemi-muhely-kiado/>

Dialogus az imakönyvekben – a hitbéli vitákon történő felülemelkedés ünnepi pillanatai

Az imádságot Istennel való dialógusként definálni bevett gyakorlat volt a kora újkori imakönyvek paratextusaiban.¹ „Az Istennel való gyakor beszélgetés, mely az imádság által vagyon, megvilágosítja az ember lelkét”, írta Pázmány Péter jezsuita *Az Imádságról* című prédikációjában.² „Az te könyörgésed nem egyéb, hanem Istennel való beszélgetésed, mikor olvassz, akkor Isten beszél teveled, mikor könyörögsz, akkor te beszéllesz Istennel”³ – írja a református Kecskeméti C. János imakönyve egyik mottójaként. „Szép dolog a könyörgés, melynek szépségéről Sz. Ágoston, az én hív tanítómesterem eképpen szól: Oratio tua locutio est ad Deum. Quando legis, Deus tibi loquitur, quando oras, cum Deo loqueris. A te imádságod Istennel való beszélgetés. Mikor a szentírást olvasod, az Isten szól néked, mikor imádkozol, te beszéllesz az Istennel” – olvashatjuk az evangélikus Madarász Márton imakönyve *Előljáró beszédében*.⁴

Ezek a kiragadott példák mutatják, hogy a kora újkorban evidensnek vették az imádság párbeszédként, dialógusként való értelmezését. A kora újkori lelkiségi szövegekben, katolikus, protestáns kiadványokban egyaránt találunk hasonló tartalmú mondatokat, definíciókat, amelyek az imádságot az Istennel való beszélgetésként írják le. S nem véletlenül. A különböző felekezetek számára ugyanúgy tekintélyként tisztelt egyházatyá, Szent Ágoston

---

A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa. A tanulmány az NKFIH/OTKA K 115859 sz. pályázata támogatási időszakában készült.

¹ A gondolatmenetet lásd még: BAJÁKI Rita, *Imaszövegek, felekezetek, imakönyvek = Interkonfesszionalitás és irodalom a kora újkorban*, szerk. MÓRÉ Tünde, TASI Réka, Budapest, reciti, 2020 (Reciti konferenciakötetek, 8), 63–74.

² PÁZMÁNY Péter, *A' romai Anyaszentegyház szokasából minden vasarnapokra es egy-néhány innepekre Rendelt Evangeliumokról, Predikacziok*, Pozsony, 1636, 640–641 (RMNY 1659).

³ KECSKEMÉTI C. János, *Szép és aytatos imadsagos könyveczke. Az reghi iras magyarazo doctornak és szent atyáknak, fő-keppen penigh az szent Agoston doctornak irásából egyben szedegettetet és szép rendben helyeztetet / Andreas Musculustól; Magyarára penig igéről igére fordittatot Kecskemeti C. Ianos ... által Vasaros Namenyban, Bártfa, 1624, [( ) (6r) August. in Psal. 85 (RMNY 1295).*

⁴ MADARÁSZ Márton, *Eperjessi magyar ecclesia minden-napi felfegyverkedese, az az minden-napi Imadsagos könyveczkéje*, Lőcse, 1629, br[r]–[b5v] (RMNY 1439).

egyik beszédében a következő, lelkiségtörténeti alapvetést tartalmazó mondat szerepel: „Qui vult cum Deo semper esse, frequenter debet orare et legere. Nam cum oramus, ipsi cum Deo loquimur; cum vero legimus, Deus nobiscum loquitur”.⁵ Szent Ágostonnál is, illetve ahogy némely idézetünkben ebből a gondolatból átvéve is láttuk, az imádkozás összekapcsolódik az olvasással, ami a Szentírás olvasására vonatkozik. Ha Istennel akarunk lenni, gyakran kell imádkozni és olvasni, mert ha imádkozunk, mi beszélünk Istenhez, amikor olvassuk a Szentírást, ő szól mihozzánk. A Szentírás imádságos lelkületű olvasása, a *lectio divina*, éppen e kettősséget olvasztja egybe, a Szentírás imádkozó, áhítatos olvasása által egyszerre szól Isten az emberhez, az ember az Istenhez, és így létrejön egy olyan párbeszéd, amelyet, minthogy az egyik fél maga Isten, talán nem túlzás a legkülönlegesebbnek tartani. Ugyanakkor talán mégis magyarázatra szorul, mivel a szoros értelemben vett dialógus kategóriájába, amikor a két résztvevő egy helyen, egymással szóban folytat párbeszédet, csak analogikusan illeszthető be, hiszen a *cum Deo esse* állapot nem előfeltétele a beszélgetésnek, hanem általa jön létre, így következménye, az isteni „beszéd” írásban jut el, és a „hallás” ezúttal az olvasás révén valósul meg. A *Miatyánk* imádsága ilyenformán az Istennel folytatott dialógusnak a legtekélyesebb példája, hiszen Jézus maga tanította, benne van a Szentírásban, annak olvasása közben Isten beszél az imádkozóhoz, a szavak, amelyeket imaként elmond az imádkozó, Jézus szavai (tanítása szerint az ember szavai kell hogy legyenek), és miközben az ember beszél Istenhez, ő is szól hozzá, így mind a két fél egyidejűleg aktív, ami a dialógus létrejöttének egyik feltétele.

A 16. században a *Fons vitae* című imakönyv⁶ számos kiadást ért meg, népszerűségének magyarázata éppen az Istennel való beszélést segítő sajátos „szöveggyűjtemény” jellegében lehet, ugyanis ebben a kiadványban nagyrészt rövidebb-hosszabb kivonatokat találunk a Szentírásból, amely részletek, mintegy a Szentírás helyettesítéseként, átszellemült olvasással imádságként funkcionálnak. 1601-ben jelent meg utoljára.⁷ Az olyan imakönyvek maradtak

⁵ A „Cum Deo loquere” gondolat nemcsak Ágostonnál olvasható. Fölbukkan Cyprianusnál is. „Sit tibi vel oratio assidua vel lectio: nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum: ille te praeceptis suis instruat, ille diponat.” PL, Tomus IV, Epistola II, Caput XV, 221. Isidornál: „Qui vult cum Deo semper esse, frequenter debet orare, frequenter et legere. Nam cum oramus, cum Deo ipsi loquimur; cum vero legimus, Deus nobiscum loquitur.” PL, Tomus LXXXIII, Liber III, Caput VIII, 679. Az idézett hely Ágostonnál: PL, Tomus XXXIX, Appendix, Sermo XXXII, Caput II, 2324.

⁶ *Fons vitae az életnek kútfeje* kiadásai magyarul: Bécs, 1572 (RMNY 308B); Debrecen, 1574 (RMNY 337B); Bécs, 1577 (RMNY 373); Brassó, 1580 (RMNY 453); Debrecen, 1589 (RMNY 623).

⁷ Feltételezett kiadás: Brassó, 1601 (RMNY 871).

s lettek népszerűek, amelyekben továbbra is alapelv volt a szentírási szövegek alkalmazása, de nem a *Fons vitae* gyakorlatának megfelelő módon, amelyben egyetlen idézet szolgált imádságul, hanem amelyekben a Szentírásból vett több, a könyörgés célját segítő idézetek szabad kombinálásával szövegezték meg az egyes imákat, esetenként saját gondolatokat is beleszöve, így nagyobb teret kapott az imádság összeállítójának személyes intuíciója. Az ember vágya az isteni szó kiegészítésére adhat magyarázatot arra, hogy miért volt például a *Miatyánk* szentírási szövegének soronként végiggondolt elmélkedésszerűen megfogalmazott imabokra is olyan népszerű.

Mindehhez mintegy kiegészítésképpen társult az egyházatyák szentírás-magyarázó tevékenysége, amelyet igaznak, hiteles közvetítésnek tartva tekintélyként elfogadtak a későbbi imakönyv-összeállítók, lényegében felekezettől függetlenül, így a tőlük kölcsönzött gondolatok segítségével, felhasználásával, mintegy elvi állásfoglalásként rájuk való hivatkozással tudatosabb, „igazabb” imakönyvek jöhettek létre.

Az Istennel való beszélés két pillére, az imádkozás és az olvasás éles elválaszthatósága nem maradt állandó „követelmény”, ez a 17. századi imakönyvek meghatározásaiban is olykor-olykor visszaköszön, hiszen definíciójuk szerint az Istennel való dialógus csak az imádkozás által is megvalósulhat, ennek oka pedig az, hogy az imádságokba szőtt szentírási idézetek révén az „orare et legere” eredeti kettőssége egybeolvadt, és az „orare” fogalmában élt tovább.

Ennek a hagyománynak köszönhető tehát, hogy az imakönyvek zömében olyan könyörgéseket tartalmaznak, amelyek a Szentírásból vett mondatokból építkeznek, abból forrásozva közölnek imádságokat, és ezt mintegy garancia-ként az imádságok hitelességére a kiadványok összeállítói fontosnak tartották hangsúlyozni. Jól illusztrálja mindezt Pázmány imakönyvének négy (még életében megjelent) kiadása, s az az eltérés, ami a locusai feltüntetésének gyakorlatát illeti. Az első kiadás ajánlásában a következőt olvashatjuk: „egynéhány könyörgéseket és hálaadásokat szedék össze, nem csak a régi szentatyák írásából, de legfőképpen a Szentírásból, hogy az Istennek az Isten szájából származott igékkel könyörgenénk”.⁸ Pázmány indokolja is könyörgéseinek autentikusságát: „mert noha a könyv szélire fel nem jegyeztem mindenütt a Szentírás helyeit, de mindazáltal, e könyvbe foglalt imádságoknak csaknem minden része a Szentírásból vétetett.”⁹ Az 1606-ban megjelent első kiadásban feltüntetett bibliai forrásmegjelölések száma az általa kibocsátott későbbi

⁸ PÁZMÁNY Péter, *Kerezyteni imadsagos keonyv. Melybe, szep aytatos keoneorgesek, haladasok, es tanvsagoc foglaltatnac*, Graz, 1606, [†3v] (RMNY 945).

⁹ *Uo.*

kiadásokban jelentősen lecsökken. A locusmegjelölés elhagyása az imádságok mellett, illetve a Szentírásból való forrásozás hangsúlyozásának címlapra, illetve az ajánlásokra korlátozott szokása nem egyedi jelenség. Ennek oka, hogy a „legere” mint az Istennel folytatott dialógus egyik feltétele – ahogy említettük – lassanként belelényegül az „orare” fogalmába, sőt idővel olykor mintha ki is kopna belőle, vagy funkcióját illetően átalakulna az imakönyvek egyre nagyobb változatossága, könyörgéseinek átalakulása, meg-megújulása, tematikáinak bővülése, az imádkozó személyének (imakönyv-összeállító ambíciói?) hangsúlyozása következményeként.

Ahogy láttuk, az imádkozást a magyar régiség dialógusainak egyik formájaként értelmezni nem indokolatlan. A folytatásban pedig az imádságos könyveket s azok különböző funkciójú szövegeit állítjuk a vizsgálódás középpontjába egy olyan tematikán keresztül, amely szintén a régiség dialógustípusaihoz sorolható, s ami azért is tarthat érdeklődésre számot, mert az az imakönyvek lelkiségétől idegen. Kérdésként merül föl, hogy ennek ellenére beszüremkedik-e mégis azok lapjaira, hiszen a korszak könyvtermésében hangsúlyosan jelen van. Ez a tematika pedig a hitvita. Azt vizsgálom tehát, hogy az eltérő műfajú szövegekben felfedezhető-e a felekezetek különbözőségeiből adódó feszültség, vagyis a hitvita-tematika megjelenik-e az imakönyvek lapjain, és ha igen, hogyan. Ugyanakkor igyekszem példával is illusztrálni az egyes eseteket.

Elsőként az imakönyvek azon dialógushelyzeteit veszem sorra, amelyekben nem az Istennel folyó párbeszéd tanúi lehetünk – kezdjük az elején, vagyis az ajánlásokkal, előljáró levelekkel.

Ha ezeket a szövegeket dialógusként értelmezzük, a szerző és a címzettje közötti párbeszédként, több eltérő vonásuk is van az imákhoz képest. A legfőbb, hogy jellemzően lehet tudni, ki írta, sokszor azt is, hogy mikor, ugyanis a dátum és a szerző neve vagy feloldásra váró monogramja sokszor szerepel az ajánlás végén. Nem ritka, hogy az imakönyv összeállítójának személyére épp az ilyen aláírásból következtethetünk. Az ajánlás esetében a címzett is jellemzően tudható, hiszen nevesítve van az elején, az olvasóhoz szóló előljáró levél esetében pedig a helyzet az, hogy éppen mindig ahhoz szól, aki azt olvassa, bármikor is legyen az, akár évszázadokon is átívelve.

Ezekről a bevezető jellegű szövegekről általánosságban nem mondható, hogy a hitvita-tematikába beilleszthetők lennének, ugyanis ebben a szerzők általában hálájukat fejezik ki a mecénás felé, meggyőző elgondolásokat az olvasó felé. Sokszor a címben előforduló metafora kifejtését, nyakatekert és időnként erőltetettnek ható feloldását, magyarázást találjuk, s nem ritkán tanítást, amit röviden „hogyan kell könyörögni” vagy „milyen is az istenes élet” címekkel foglalhatunk össze, sokszor ökumenikus jelleggel. Az

ajánlások között nem találtam témánkba illőt, az olvasóhoz szóló előljáró levelek közül kettőt lehet megemlíteni. Egyikük mindjárt az imakönyvpí-ac nyitó darabja. Lehet, hogy még nem tisztult le e műfaj sajátossága, min-denetre Heltai Gáspár 1570–1571 körül, Kolozsváron megjelent unitárius imakönyvének¹⁰ keresztyén olvasóhoz szóló ajánlásában az ökumené a kés-sőbbi előszavakhoz képest lényegesen kisebb teret kapott. Ebben egy minden bizonnyal nem előzmény nélküli helyzetet vázol Heltai, a szóbeli hitvitázás egy villanásnyi epizódját tárja elénk. Előtte azonban leírja, mit nehezményez az ellenkezőkkel, akik „minden héten új opiniokat és hitnek ágait kovácsol-nak nagy gyönyörűséggel és kacagásokkal”,¹¹ majd felsorolja azok teológiai elgondolásait, aminek konklúziója az, hogy nem kell imádkozni, hiszen az bolondság – ez semmiképpen nem tipikus előszótéma –, ezután következik egy elképzelt párbeszéd „mint fűzetnek énnekem érötte, kiváltképpen a ko-lozsvári pasquillároc, és a felette bölc s kovácsok”,¹² vagyis hogy mit fognak neki mondani, ha meglátják, hogy ő imakönyvet adott ki. A következőket, idézem: „ím elbolondult és gyermekké lött az vén Heltai Gáspár, ím, esmét pápássá akar lönni, hogy új zsolozsmás breviárt akar szörzeni, ím a szabad keresztyéneket újonnan a pápai kötrebe akarja beszorítani”.¹³ Eddig a hozzá intézett szavak, majd válaszát írásban, mindenki számára olvashatóvá teszi: „noha bánom az efféle opiniokat és mérges káromlásokat, azért nem gondo-lok vélek. Mert igen magas a mennyország, nem hallik oda minden kiáltás.”¹⁴ Hálát ad még az előszóban, hogy neki nincs köze ezen pasquillárokhoz, s kéri Istentől az igaz hit megtartását. Egy olyan dialógust látunk, amelynek egyik fele a minden bizonnyal tapasztalaton alapuló, de mégis elképzelt megszólás, a párbeszéd másik fele az erre adott önvédő válasz papírra vetve, egy olyan műfajban, amelytől ez valójában idegen. Egészen szokatlan, a kiadványok imádságos, az adott kiadvány megjelenését kísérő örvendező lelkülettől kissé elütő hangvételű előszó ez. Pázmány imakönyve második kiadásának olva-sóhoz írt előljáró levelében szintén egy kevésbé pozitív fogadtatásról olvas-hatunk, esetében azonban ő az, aki egy megjelent kiadványt nehezményez, de arról az előszóról majd később.

Ha már Pázmány imakönyve szóba került, a legalkalmasabb forrásunk a nem imádság az imakönyvben típusú szövegvizsgálatra a nála található taní-tó részek, magyarázatok vizsgálata. Ebben mindenképpen megfigyelhető egy

¹⁰ HELTAI Gáspár *Imádságos könyve (1570–1571)*, kiad., bev. tan. BALÁZS Mihály, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2006.

¹¹ *Uo.*, 67/141.

¹² *Uo.*

¹³ *Uo.*, 68/143.

¹⁴ *Uo.*

olyan tónus, ami más imakönyvekben nem vagy nem így fordul elő. A tanító részekben, amelyekben liturgiamaғыarázatot ad, vagy egy-egy imatípust mutat be, ugyanis rendre oda-odaszúr a protestánsoknak, például a szentelt vízzel kapcsolatban a következőt mondja: „mi az oka, hogy a Lutheristák megáldják az eledelt, melyet megesznek: és nem akarják szenvedni, hogy a Pap megáldja a vizet?”¹⁵ Meg is válaszolja: „de egy csepyére sem csuda, ha gyűlölük a Szentelt Vízet az atyafiak: mert, ugyanis akit megmárt valamely dühös eb, nem nézhet az vízre”.¹⁶ Leginkább az imakönyv utolsó, tizedik fejezetében található litániákról szóló tanításban jelentkezik ez a bíráló hangnem: „az atyafiak, hogy a keresztyéni szilidségnek bizonyos jelét mutatnák, imilyen szép imádságot tóldának Litániájokhoz: (Ut nos a blasphemiis, libidinibus, et homicidiis Turcarum, et Papae liberare digneris: Te rogamus audi nos.) Így a szokott szolgálak, egy pórázra akarják kötni a Pápát és a Törököt. De vagon Istent menyégben, ki megállja bosszúját.”¹⁷

Ugyanakkor megfigyelhető egy érdekes változás – az 1606-os első kiadásban ezek a kiszólások a negyedik, 1631-ben megjelent kiadásra valamelyest megenyhültek, így az Istentelen Lutherból egyszerűen Luther lett, a Krisztus kereszti ellenségiből pedig Új hitűek.

A tanító részek ténylegesen más műfajt képviselnek az imádságokhoz képest. Ezt az imakönyv első két kiadásában a tipográfia is jelzi – az imádságok álló, a tanítások dőlt betűtípussal szerepelnek, így ránézésre már az eltérő műfajok is párbeszédben állnak egymással, és könnyen meg lehet őket különböztetni. Mindenképpen említésre méltó, hogy Pázmány imáiban a hitviták éles hangja egyáltalán nem mutatkozik meg, de erről is még később lesz szó.

A következő olyan példa, amely nem Istennel folytatott dialógust tartalmaz, és viszonylag letisztult felekezetjellemzés is található benne, Perneszi Zsigmond, szintén Kolozsváron, 1678-ban megjelent művéből való, melynek rövid címe: *Lelki Flastrom*.¹⁸ Vegyük szemügyre ezt a beszélgetést. Ezúttal

---

¹⁵ PÁZMÁNY, *i. m.*, 1606, [22v].

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ PÁZMÁNY, *i. m.*, 1606, 188[r].

¹⁸ PERNESZI Zsigmond, *Az Isten Anyaszentegyházában Lelki harczot tartó Vitézeknek, lelki sebek fájdalmát enyhítő Lelki Flastrom. Mellyet: Egy tudós Doctornak, Lelkek sebeit enyhíteni kívánó hivek számára, nagy tanátsal, és munkával állított, Lelki Patikájából készített Osztopanyi Perneszi Sigmond, Kolozsvár, 1678.* RMK I, 1222. A református imakönyv 208 lapból áll, amelynek elején ajánlás található az Istent szolgáló prédikátoroknak, majd a Kegyes Olvasónak. Ezt követi három köszöntő vers Újhelyi Pál tollából, az első Perneszi Zsigmondhoz, a második Az Olvasóhoz vagy Lelki Vitézhez, a harmadik az Autorhoz szól. A kiadvány ezt követően lapszámozott, 1–125. lapjain található a Lelki Doktor és a Lelki Vitéz közötti beszélgetés, azt követi *Buzgó könyörgések* címmel imák sora (126–188.), a kiadványt *Istenes énekek* (189–208.) című rész zárja.

a párbeszéd tulajdonképpen fiktív szereplők között zajlik, ez mindenképpen újdonság a korábbi példákhoz képest. Az egyik a *Lelki Vitéz*, aki tudatlan, de legalábbis bizonytalan, de nem félénk, és kérdez, ő valójában maga az olvasó, és hogy efelől ne legyenek kétségeink, leírva is megtaláljuk a közzöntő vers címében: *Az olvasóhoz, vagy Lelki Vitézhez*. Aki a kérdéseire válaszol, a *Lelki Doktor*. A *Lelki Doktor* nagyon különös egyéniség, mert ő valójában nem egy konkrét valaki, hanem „sok tudós és kegyes embereknek szent munkájából szedegettetett” lényegében idézetek egyvelege, sokasága, „mely a megsebbegett lelki ismeretnek meggyógyítását és vigasztalását” szolgálja. Ebben a dialógusban számos kérdés mellett a *Lelki Vitéz* arról faggatja a *Lelki Doktort*, hogy értik-e mindnyájan az írásokat, akik megkezeszteltek. Mire a *Lelki Doktor* válaszában többek között az eretnekségről is beszél, kétségkívül indulat és gúnyolódás nélkül, meglehetősen magabiztossággal. Magabiztosságának forrása a *Lelki Doktor* egy korábbi kérdésre adott válaszából derül ki: „Megveszett értelmű ember lehettem volna, és sokféle tévelygésekben és szakadásokban, eretnekségekben eshettem volna, de az Istennek jóvoltából az én értelmem megvilágosított, Isten az én szemeimet megvilágosította, hogy látnék, és az én szívemet arra vitte, hogy az ő tiszta igazságát magamhoz kapcsoljam.”¹⁹ Nincs sok önmarcangoló bizonytalanság a *Lelki Doktorban*, s ez az eretnekekről alkotott véleményéből is kiderül. Szerinte ugyanis semmi veszedelem nem származik az eretnekségből, ha alázatos lélekkel él az ember, és csak a Krisztushoz való hasonlóságra törekszik a keresztségben tett fogadás és tudomány szerint. Mert, amint mondja, az eretnekségek is a Szentírásból származnak, ez már szinte megengedő is lehetne, ha nem folytatná, de hozzáteszi, mint a sötétség a napból.²⁰ Az eretnekek setétes szívéből homályos fellegek származnak, amik számukra az írások ábrázatját befedik, és az emberek szemeit kivállyák, hogy azoknak fényes sugárát ne lássák.²¹

A *Lelki Doktor* elég egyértelműen, egyszerűen befogadható módon, bonyolult metaforák, képek használata nélkül érzékelteti az eretnekek elégtelenségét az igazság befogadására.

A következőkben az imakönyvek imádságos részeit tárgyalva röviden egy különleges dialógust mutatnék be, majd az *Igaz hitért* szóló könyörgések kapcsán egy említésre méltó esetet.

Bár nem tartozik a hitvitatkozás témakörébe, de az Istennel való beszélésnek sajátos példáját tartalmazza Baranyi Pál jezsuita imádságoskönyve, melynek

---

¹⁹ PERNESZI, *i. m.*, 31.

²⁰ *Uo.*, 93.

²¹ *Uo.*

címe: *Lelki Paradicsom*.²² Ez az imakönyv nagyon összetett, hosszú elemzés tárgya lehetne, hét részből áll, sokféle szöveget tartalmaz,²³ de most csupán egy szövegtípust említenék, ami szemmel láthatóan dialógus. Minden fejezet elején van egy párbeszéd az adott fejezet témájáról az Ember és Krisztus között. A margón az éppen beszélő szavai mellett láthatjuk: *Ember szól; Krisztus szól*. Ezen párbeszédek attól izgalmasak, hogy Baranyi Pál vette a bátorságot, hogy megfogalmazza Krisztus válaszait az ember kérdéseire. Jelleget tekintve nagyon hasonlít a Lelki Vitéz s a Lelki Doktor beszélgetésére, de a *Lelki Paradicsomban* az Ember kérdései imádságok, s az arra kapott és leírt válaszban Krisztus az, aki tanít, s ha úgy hozza, akkor magáról is beszél, vagyis akiben hiszünk, de értelemszerűen nem E/3-ban, hanem E/1-ben szól: „Emlékezzél meg ő ember, én teremtettelek meg tégedet, nem te magadat, és nem akármiképpen, hanem az magam képemre semmiből teremtettelek.” Az imádság mint Istennel való beszélés gondolata ezúttal is megjelenik: Én vagyok, aki téged az imádságra és velem való beszélgetésre hívlak, azért járulj elém, se ne félj.²⁴ [...] „Hogy pedig fiam, a te szívedet annál is inkább megerősítsd az imádságban, emlékezzél meg, kivel beszélgetsz, ki előtt állasz, mikor imádkozol. Mert kicsoda az, aki valósággal meggondolja én előttem, Teremtője, Ura, Istene, Királya, Ítéző bírója előtt áll, ottan mindjárt meg nem rémül, nem figyelmez, s engem nem fél?”²⁵

Visszaautalva a *cum Deo esse* föltételeire, az *orare* és *legere* egységére, itt valami egészen mást tapasztalunk, ugyanis az Istennel való együttlét feltételül szolgáló olvasás egészen más módon valósul meg, a *lectio divina* helyett ugyanis Baranyi Pál imakönyvében a Jézus által elmondottakat nem a Szentírás áhítatos olvasása révén ismerhetjük meg, hanem mint egy iskoladrámában, az imakönyv megjelenített szereplője lesz Jézus. Mondataiban ugyanakkor az imakönyvek imádságai, dicsőítések, hálaadások, könyörgések köszönnek vissza.

Rátérve az *Igaz hitért* típusú könyörgésekre, ezekkel kapcsolatban úgy tűnik, vitáról nem beszélhetünk, lényegében semmilyen feszültség nem jellemzi ezeket az imákat. A könyörgő ember hite a tét, eretnekek, tévelygők legfeljebb érintőlegesen kerülnek szóba, az ima kizárólag az egyén és Isten kapcsolatáról szól, amelyet elmélyíteni szeretne a könyörgés révén. Más valláshoz, más vallásúakhoz való viszonyítás előfordul, de nem domináns ezekben a könyörgésekben:

²² BARANYI Pál, *Lelki Paradicsom, mely sok-féle lelki kerthből össze-szedettetett, tápláló gyümöls-fakkal, gyönyörködtető virágokkal elevenítő orvosságokkal, az-az külömb-külobmfele ájtatosságokkal, imádságokkal, litaniakkal, intesekkel, és oktatásokkal beültetett [...]*, s. l., 1700 (RMK I. 1572).

²³ Terjedelme 508 folio, negyedréti kötet, a tartalomjegyzék ívszám alapján hozza a helyeket, a kötet az Eeeee3v ívjelzéssel ér véget.

²⁴ BARANYI, i. m., A3v.

²⁵ *Uo.*, B1v.

„oltalmaz meg a te szent igazságodban, az igaz hitben, hogy el ne tántorjak, el ne tévelyegjek ennyi sok változásokban, eretnekes és káromló opiniokban” – írja Heltai a már említett imakönyvében, ahol az ilyen szavak, jelzők célja nem ítélet, feddés, hanem a határok kijelölése, hogy mitől oltalmazza a könyörgőt az ő Istene. Az imaszövegekben a vallás védelme a cél, de nem a másik religió jellemzése, kritikája vagy az azzal való összevetés, hanem az adott ember lelkiismerete, hitén való megmaradása. Ha beszélhetünk ezekben az imádságokban feszültségről, az sokkal inkább ebből fakad – az ember sosem tud elég jó lenni itt a földön, hiszen bűnt követ el, és a bűnbánat, valamint a lelkiismeretével való viaskodása állandó nyugtalanságot eredményez.

Mégis van két olyan *Igaz hitért* című imádság, ahol érzékelhető feszültség. Nem is kicsi. De ez egy különleges helyzet, ugyanis a két ima egymással való kapcsolata gerjesztett indulatokat. A két szöveg ránézésre ugyanaz, az egyik Pázmány 1606-ban megjelent imakönyvében szerepel, a másik Mihálykó János evangélikus prédikátor 1609-ben kiadott²⁶ művében. Bár a szakirodalom sokszor tárgyalta már a két imakönyv egymáshoz való kapcsolatát, csak utalnék rá, hogy Mihálykó átvette Pázmány imáit, a vallásgyakorlásra vonatkozó tanításokat értelemszerűen nem, mégsem tekinthetünk el ezek említésétől egy ilyen dolgozatban. A dolog pikantériája, hogy Mihálykó szinte szóról szóra közölte újra Pázmány egyébként igen békés, igaz, határozott, de ájtatos szövegét. Pázmány imádsága, az *Igaz hitért* című könyörgésének²⁷ első bekezdése így szól: „Hála légyen néked én mennyei szent atyám, hogy ennyi számtalan pogány nemzetek, ennyi hittől szakadt tévelygő közül kiválasztván engem, nem az én érdememért, hanem csak a te jóvoltodért, a te igaz ismerettedre, a régi keresztény vallásra vezérlettel engem. Mert ugyanis én Istenem mit használna világra való születésem, ha az igaz hitnek fényességével meg nem világosítottál volna engem, holott enélkül lehetetlen, hogy senki üdvözljön.”²⁸

Mihálykó János, aki Pázmány szemszögéből megtestesíti a *hittől szakadt tévelygő* fogalmát, a következő szavakkal könyörög, az *Igaz hitért* című imájának²⁹ első bekezdésében: „Hála légyen néked én mennyei szent atyám, hogy ennyi számtalan pogány nemzetek, ennyi hűttől szakadt tévelygők közül kiválasztván engem, nem az én érdememért, hanem csak a te jóvoltodért, a te igaz esmerettedre, a régi keresztény vallásra vezérlettel engem. Mert ugyanis én Istenem mit használna ez világra való születésem, ha az igaz hűtnek

²⁶ MIHÁLYKÓ János, *Kereziéni istenes es ájtatos imadsagok, ez mostani nyomorúlt és veszedelmes üdőkben minden kereziéni és istenfélő embernek felötte szükségesek és haznosok*, Bártfa, 1609.

²⁷ PÁZMÁNY, i. m., 1606, [84v]–[85v].

²⁸ Uo., [84v].

²⁹ MIHÁLYKÓ, i. m., 26–30.

fényességével meg nem világosítottál volna engem, holott ez nélkül lehetetlen, hogy senki üdvözüljön.”³⁰

Ahogy látjuk, a két ima idézett szövege teljesen azonos. A mintegy öt bekezdésből álló imádság további négy bekezdéséről is hasonlótl állapíthatunk meg – néhány sornyi eltérés található csak, abban a két esetben, amikor Pázmány az Anyaszentegyházat említi, Mihálykó ilyenkor kissé eltér a forrásszövegtől. Az ima végén fordul elő:

Pázmány: „Hiszem és tekéletesen vallom én Istenem, valamit az Anyaszentegyház által, az Apostolok helytartói által előmbe adtál, Ebben a hitben akarok halálom után is ítélő széked eleiben menni.”³¹

Mihálykó: „Hüszem és tökéletesen vallom én Istenem, valamit az Próféták, Evangélisták és az Apostolok írási által előmbe adtál: Ebben a hűtben akarok halálom után is ítélő széked eleiben menni.”³²

A Mihálykó által megismételt mondatok sora egész különleges hatást válthat ki, ha meggondoljuk, hogy ugyanazok a szavak először a katolikus, három évvel később az evangélikus vallás igazságát hirdetik: „őrizd meg a te igaz vallásodnak drága kincsét én bennem”, másik esetben: „pusztán ne talál-tassék az én hitem, hanem a szeretet által munkálkodván jóságos cselekedetekkel felékesíttessék, és nem csak szóval, de cselekedettel, sőt, ha szükség, halálommal is az igaz hitrül bátorságos vallást tegyek mindenek előtt”.

Nincs kizárva, hogy Pázmány leginkább azért háborodott föl Mihálykó eljárásán a második kiadás olvasóhoz írt előszavában, rögtön a következő évben, 1610-ben,³³ hogy „azt enyémnek el nem ismerem”, mert noha Pázmány szavai szövegileg mit sem változtak, attól, hogy evangélikus imakönyvben szerepeltek, éppen az ellenkező értelemre fordultak. Nem csodálhatjuk, ha ez a sajátos megoldás, aminek révén Pázmány és minden katolikus ellen – így ők lettek a hittől szakadt tévelygők – saját szavaival könyörögnek, felingerelte, és ennek hangot is adott. Az imakönyv 1610-es, második kiadását tehát az evangélikus imakönyvre adott olyan válaszként is tekinthetjük, melynek célja, azon túl, hogy alig találni már az első kiadásból, nem csupán a hitvédelem, de a pázmányi szöveg védelme is, ami nem mellesleg egy nagyon izgalmas példa a dialógusra a régiségben.

---

³⁰ *Uo.*, 26–27.

³¹ PÁZMÁNY, *i. m.*, 1606, [85v].

³² MIHÁLYKÓ, *i. m.*, 30.

³³ PÁZMÁNY Péter, *Keresztyeni imadsaagos keonyv*, Pozsony, 1610 (RMNY 1003).